

«УМІЄ СЛОВО МУДРЕ ПЕЧАЛЬ ЛІКУВАТИ» (Менандр)

Мельник Майя Ігорівна

Заступниця директорки Наукової бібліотеки
Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова
м. Вінниця

Анотація: у статті представлено роботу бібліотеки у реалізації проєкту «Світ медицини в художньому слові», який включає багаторічні напрацювання в систематизації інформації та створення різноматичних напрямків дослідження, одним з яких є висвітлення питань медичної деонтології на сторінках художніх творів.

Ключові слова: медична деонтологія, лікарська етика, слово лікаря, лікар і пацієнт, роль лікаря, лікар – хворий відносини.

Ну що б, здавалося слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!.. Знать, од Бога

І голос той, і ті слова

Ідуть меж люди!

Тарас Шевченко [11, с.25]

Підготовка майбутнього лікаря, формування його світогляду не обмежуються опануванням лише фахових дисциплін. Безпосередній досвід теоретичного і практичного засвоєння знань значно розширює знайомство з художніми творами, про дивовижний лікувальний вплив яких зазначав ще Нестор Літописець «...Книги – бездонна глибина, ми ними в печалі втішаємося, вони узда для тіла й душі» [7]. Безцінну роль художнього слова для підтримки душевної рівноваги людини у складних життєвих ситуаціях розуміють і письменники-лікарі. «Вже давно побутує в медицині термін «бібліотерапія», один з різновидів психотерапії. Цей метод лікування чекає свого дослідника» [1, с. 562]. Мабуть, саме через таку психологічну підтримку читача, бібліотеки стали називати «аптеками для душі». «Давно вже здобули собі терапевтичну силу твори художньої літератури. Гарна книжка може лишити слід у душі на все життя... Знайти ключ до хворого не так просто. Потрібно бути людинознавцем» [1, с. 510]. Генрі Марш, знаменитий британський нейрохірург, письменник,

в інтерв'ю під час презентації книг «Історії про життя, смерть і нейрохірургію», «Ні сонце, ані смерть. Зі щоденників нейрохірурга» в рамках 24-го Форуму видавців у Львові сказав: *«Оця комунікація з пацієнтом є значно важливішим моментом, аніж діагностика хвороби. З розвитком технологій діагностика стає все простішою і простішою. А складним залишається прийняти рішення і продумати, як про результат сказати пацієнтам. ...І однією з причин, чому практика говорити з пацієнтом є такою дієвою, – вона нагадує сповідь у церкві. Сам процес виворення є терапевтичним. То можна казати, що книжка - це своєрідна терапія над собою»* [5]. Можливо, враховуючи саме цей факт, при лікувально-профілактичних закладах у 50-х роках почали створювали бібліотеки (наказ МОЗ УРСР 1952 р. «Про комплектування фондів медичних бібліотек при районних лікарнях»), значна частина яких, на жаль, останнім часом занедбана або закрита.

Вивчення медицини в поєднанні з літературою – є необхідною умовою медичної освіти. Саме тому з перших років навчання студенти-медики опановують такі дисципліни як «Фахова мова медика», «Основи медичної етики», «Медична етика та деонтологія», де розглядають медичні аспекти роботи лікаря на основі творів лікарів-письменників А. Чехова, М. Булгакова, В. Вересаєва, М. Амосова та ін. Професія лікаря-письменника дає багатий матеріал для розуміння людських характерів і відносин та допомагає переосмислити психотравмуючі фактори. У свій час Андре Моруа сказав: *«Вони обидва, лікар і письменник, пристрасно цікавляться людьми, обидва вони намагаються розгадати те, що заховано під оманливою зовнішністю. Обидва забувають про себе і власне життя, вдивляючись у життя інших»*.

Образ лікаря, широко представлений як на сторінках творів письменників-класиків, так і сучасних вітчизняних і зарубіжних авторів, є одним із самих цікавих, глибоких і важливих в літературних творах *«Обидві ці професії – письменницька і лікарська – професії людинознавчі.... Вони взаємозв'язані й злилися. Письменництво для мене не хобі, не друга професія. Найшвидше – це дві сторони однієї професії»*. [1, с. 562]. Відомий поет Віталій Коротич, лікар-кардіолог, зазначає: *«Спокуса письменництва величезна для кожного, хто працює в лікарні. Щоденно ти доторкаєшся до історії чужих життів, що їх розповіли без прикрас, з усією відвертістю люди, які прагнуть порятунку. Я впевнений, що всі добрі лікарі – потенційні літератори; але відомими письменниками стають одиниці»*.

«Лікар завжди серед людей, з людьми, живе їхніми бідами й печалями, їхніми радощами. Він з ними в хвилину кризи, душевної боротьби, тяжких випробувань. Сама рука тягнеться до пера, щоб про все це розповісти...» [1, с. 510]

«Разом з тим важко бути письменником, не будучи психологом. Певною мірою він є лікарем. Впливаючи своєю творчістю на душу хворого, він впливає також на його фізичний стан» [1, с. 510]. *«Слово письменника народжується в муках. Коли воно відточене, очищене від домішок і загартоване в творчій письменницькій лабораторії, воно набуває надзвичайного впливу на людину»* [1, с. 459].

Медик – людина, що дарує життя, надає допомогу при різноманітних хворобах та постійно, протягом усього життя людини стоїть на сторожі її здоров'я. Тому формування у майбутніх медиків поряд з високими професійними знаннями таких якостей як гуманізм, духовність, милосердя і співчуття – основа виховного процесу вищої медичної школи.

З того часу, коли вперше студенти Вінницького медичного університету звернулися до бібліотеки із запитом стосовно опису хвороб на сторінках художніх видань, пройшло близько 15 років. Висвітлення цієї тематики було необхідне, в першу чергу, третьокурсникам при вивченні пропедевтики внутрішніх хвороб. Працівникам художнього абонементу необхідно було відібрати книги письменників-лікарів та знайти необхідну інформацію. Завдання виявилось непростим, але поступово робота розгорнулася та знайшла своє відображення в проєкті «Світ медицини в художньому слові». В першу чергу було створено відповідну картотеку, розділи якої були сформовані відповідно до основних захворювань. Для їх швидкого пошуку вказувалися також сторінки, де детально описувалися хвороби. Запити студентів розширювалися, збільшувалося формування фонду шляхом придбання сучасних видань відповідної тематики, а картотека поступово наповнювалася новими записами. Пересвідчившись, що здійснена робота потрібна, карткова картотека знайшла своє відображення в електронному каталозі бібліотеки. Отож, в подальшому відображення описів хвороб в художніх творах здійснюється в БД бібліотеки «Художня література» за предметними рубриками та напрямками медицини.

Рік за роком робота продовжувалася і обсяг напрацювань значно зріс. Фонд розширився сучасними художніми виданнями письменників-лікарів. Відтепер здобуті наукові знання студенти можуть доповнити яскравими, наочними прикладами, вдало підібраними історіями хвороб з художніх джерел, де опис проявів і протікання хвороб відображено

засобами художнього слова. Опанування навчального матеріалу в поєднанні з образністю літературного тексту дає можливість сформувати в студентів чіткіше уявлення про симптоми та перебіг хвороб. Напрацьовані бібліотечними фахівцями матеріали, зокрема, рекомендаційний список літератури «Світ медицини в художньому слові» Вип. 1. (2011), Вип. 2. (2014), рекомендаційний бібліографічний покажчик «Літературно-медична парадигма: вивчаємо медицину разом з письменниками» (2016), публікація «Проект бібліотеки «Світ медицини в художньому слові» (2019) використовується викладачами університету при викладанні історії медицини, психіатрії, пропедевтики внутрішніх хвороб тощо.

Наразі хотілося б акцентувати увагу на особливому значенні слова у медичній практиці лікаря. Тематика надзвичайно актуальна та затребувана студентами першого курсу при вивченні історії медицини, етики та деонтології, фахової мови медика.

І література, і медицина мають важливий спільний засіб лікування – слово, яке вчить співпереживати, духовно підтримує моральний і фізичний стан, воно покликане повернути втрачену гармонію тому, хто її потребує. *«Немає магії сильнішої, ніж магія слів», – писав Анатоль Франс. Слово, наділене магичною силою, вважалось одним із найсильніших оберегів: «Ті замовляння, молитви, які склав народ, навіть дитячі заклички мали велику силу і служили оберегами від усякого зла. Це був не просто набір звуків і слів, а своєрідний код, який відкривав доступ до джерел космічної енергії, який зв'язував людину з вищим, духовним світом..»* [4, с. 151]. Магічні властивості слова лікаря та його вплив на людину добре знали ще в стародавні часи і часто використовували це: *«Стародавні лікарі вважали, що на озброєнні медицини є три великих цілителі – Лікар, Ніж, Слово»* [1, с. 429]. Гіппократ розширив цю тезу: *«Існує три типи лікарів. Один з них лікує травами, другий – ножем, третій – словом. То звернімося до того, хто лікує словом, адже лікуючи тіло, він лікує і душу»*. При вивченні «Історії медицини» на допомогу студенту приходять історичні романи, в яких відображені приголомшливі екскурси в становлення та розвиток медицини. Євген Водолазкін у романі «Лавр» зазначає: *«Ввиду обмеженого набору медикаментів роль слова в Середньовіччя була значительнее. И говорить приходилось довольно много. Говорили врачи. Им были известны кое-какие средства против недугов, но они не упускали возможности обратиться к болезни напрямую..., убеждая её покинуть тело пациента. Грань между врачом и знахарем была в ту эпоху относительной»* [4, с. 8]. Це підтверджує і народна мудрість: *«Від теплого слова і лід розмерзає; Добре слово краще, ніж готові гроші; Шабля*

ранить голову, а слово – душу» [6, с. 107–108]. При спілкуванні з хворим потрібно бути надзвичайно обережним, добирати й вживати тільки ті слова, яких потребує співрозмовник, щоб не завдати шкоди невдало промовленим словом і не відібрати у хворого надію на одужання, адже слово може врятувати людину, а може і зашкодити: «Гостре словечко коле сердечко; Слово – не стріла, а глибше ранить. Рана загоїться, зле слово – ніколи» і навпаки «Добре слово солодке від вина; Добре слово замки будує; Ласкаве слово веселить цілий день; Добре слово не коштує нічого, а допоможе много; Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова – завязятих ворогів; Бджола жалить жалом, а людина словом; Словом заб'єш більше, ніж цінком» [11, с. 105]. Лікар має пам'ятати, що хвороблива людина більш вразлива і ранима, а безнадійність – найперший ворог на шляху одужання. «У народі кажуть: рана від меча заживає, від слова – ні. Це й зрозуміло: в першому випадку пошкоджується тіло, в другому – душа, тендітніша й тонша структура» [1, с. 428]

Сплинули століття, в певній мірі змінили свою форму та втратили значення такі методи лікування як замовляння, нашіптування, але не втратило своїх зцілюючих властивостей слово. Зокрема, використовуючи медичні знання та враховуючи багатовіковий досвід, О. В. Філатович, академік Української Академії наук, лікар, випускник Вінницького медичного університету ім. М. І. Пирогова, розробив метод «Інформотерапії Живим Словом» та протягом 20 років успішно використовує його в своїй медичній практиці [2]. Зцілюючий ефект досягається читанням спеціальних ритмічних текстів, розроблених автором на основі універсальних законів гармонії. «Заклинання благодворні у супроводі ліків, а ліки благодворні у супроводі заклинань» [3, с. 6].

Лікар-хірург Павло Бейлін у книзі «Поговори зі мною, лікарю» надзвичайно широко висвітлює питання лікарської етики та наголошує на особливому впливі слова на психіку хворого «*І тварин, і людей лікують ліками, операціями, фізичними методами. А людину ще й словом і мистецтвом» [1, с. 511]. Фахівець будь-якого напрямку медицини повинен майстерно володіти даром словесного переконання, правильно й гарно добирати необхідних слів, враховуючи стан пацієнта, щоб привертати увагу до головного й здобувати довіру хворого, адже інколи не лікувальні засоби, а саме слово в устах вмілого лікаря має найефективнішу дію. Особливою силою слова повинен володіти лікар у сучасних реаліях життя, пов'язаних із зростанням психоемоційної напруги, інформаційних навантажень, адже вміле спілкування, проявлене співчуття, інтуїтивне відчуття стану хворого є запорукою ефективного лікування: «Кожен лікар*

повинен знати основи медичної психології психотерапії. Не має значення, який спеціаліст – терапевт чи хірург, невропатолог чи акушер. Ключ до особистості – слово. Слово, а не марнослів'я. Тоді воно лікуватиме» [1, с. 462], «Не буде перебільшенням, коли я скажу, що слово такою ж мірою ефективно у психології, як скальпель в хірургії. Але за однієї умови: якщо володіють ним. Скальпелем торкаються до тіла, словом – до душі. Як не можна користуватися тупим скальпелем, так само не можна користуватися «тупим» словом» [5, с. 443].

У поета Василя Мисика є чудове риторичне запитання: «Прекрасне слово, але що в ньому, як не від серця йде воно?» [11, с. 39]. І дійсно, адже «Слова бувають різні: жорстокі, гіркі, гострі, отруйні, бувають добрі, заспокійливі, підбадьорюючі. Слова, як і ліки, мають пряму токсичну або побічну дію» [5, с. 429], «Є слова-злодії, слова-убивці. Але словом можна врятувати, віджити, вдихнути життя... Потроху ми навчилися добирати таких слів, які діяли безвідмовно..» [5, с. 80]. Ці слова лікаря-письменника Павла Бейліна надзвичайно перегукуються з поетичними рядками Олександра Олеся, неперевершеного художника слова, написаними на початку ХХ ст., які сповнені ніжною чарівності й краси.

Є слова, що білі-білі,
Як конвалії квітки,
Лагідні, як усміх ранку,
Ніжносяйні, як зірки.
Є слова, як жар, пекучі
І отруйні, наче чад...
В чарівне якесь намисто
ти нанизуєш їх в ряд. [8, с. 430]

Слова в поезії – квітки.
І щоб сплітати з їх вінки,
і щоб давати перли-штуки,
потрібні час і майстра руки. [8, с. 590]

Мистецтво слова має унікальні цілющі можливості. Про слово як найнебезпечнішу та найдієвішу зброю вказував В. Сухомлинський, відомий педагог-письменник, і наголошував використовувати його тільки на добро: «Слово – найтонший дотик до серця; воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розпеченим залізом, і брудом... Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити й ожити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу

й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і посіяти зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі...» [10]. Р. Гамзатов сказав: «Нема просто слова. Воно або прокляття, або привітання, або краса, або біль, або бруд, або квітка, або брехня, або правда, або світло, або темрява» [11, с.40]

Чому ж Слово має таку силу?.. *«Мабуть найточнішу відповідь на ці запитання дав І. П. Павлов: «Слово людини пов'язане з усіма зовнішніми й внутрішніми подразниками, що надходять у великі півкулі, всі їх сигналізує, всі їх замінює і тому може викликати всі ті дії, реакції організму, які обумовлюють ті подразнення» [1, с. 429]. «Значить, за допомогою слова можна впливати на ці системи та органи» [1, с.81]. «Слово може викликати такі зміни в організмі, які викликають, наприклад, холод, вогонь»... «Словом можна завдати біль» [1, с. 429]. Отож, мозок керує всіма процесами, які відбуваються в організмі людини та викликає певні почуття та реакції. Усім відомо як змінюється структура води під впливом слів, вимовлених з різною інтонацією та енергетикою. А якщо тіло людини на 80% складається з води, то вплив слів на людину безумовно великий. Американський нейробіолог Ендрю Ньюберг та експерт із питань комунікації Роберт Вольдман у книзі «Слова можуть змінювати ваш мозок» встановили, що слова емоційного забарвлення по-різному впливають на мозок. Негативні – руйнують логічно-наслідкові нейронні зв'язки, а позитивні – збуджують моторну кору мозку та провокують до дії. Головна теза книги – «пальці та камені можуть пошкодити ваші кістки, а слова – мозок» [9].*

Павло Бейлін говорить, що *«Особа лікаря – ліки. І коли він говорить, і коли мовчить» [1, с. 460], «Відвідуючи лікаря, що чекаєш від нього? Вказівок, порад, доброї бесіди, від якої стає легше на душі. Для хворого – це головне» [1, с. 433]. «Справжня, щира лікарська бесіда, якою їй і належить бути» [1, с. 434] ... «Людина в бесіді розкривається. [1, с. 435]. Від лікаря чекають порад, вказівок. До нього приходять у важку хвилину. Хворіє тіло – хворіє душа» [1, с. 436]. Він також стверджує, що «...кожен лікар повинен бути чесною людиною. Лікар починається з чесності» [5, с. 336]. Це підтверджує і народна мудрість: «Умій сказати, умій і змовчати [6, с. 106]; Не говори, що знаєш, але знай, що говориш» [6, с. 108].*

«Слова не можна випробовувати на кролях. Воно випробовується одразу на людині. Немає мікстур зі слів, і немає довідників, які допомогли б нам добирати потрібних слів» [1, с. 81]. Олександр Олесь писав: «Де ж в українській мові готові форми, готові категорії для висловлення всіх переживань душі й роздуму? Їх нема, і мені довелося їх створювати».

Сталих рецептів спілкування на різні життєві випадки не існує – їх потрібно відчувати серцем. Тому під час розмови з пацієнтом лікар повинен говорити просто, грамотно і душевно з відвертим співчуттям, щоб його слова стали «бальзамом» для хворого, задля здійснення всіх його сподівань. Одну і ту ж думку у схожих ситуаціях потрібно висловлювати так, щоб слово стало свідченням високої особистої культури лікаря та сприяло порозумінню і налагодженню довіри лікаря і хворого.

«Слово робить чудеса... Не скупіться на добре слово. Вибирайте ... слова, що зцілюють, а не калічать. А головне – підкріплюйте їх добрими ділами. Слово і діло нероздільні» [1, с.430-431]

І все-таки: в началі було Слово!
І все-таки: начальний дух — Любов!..
(Євген Маланюк)

Література

1. Бейлін П. Ю. Поговори зі мною, лікарю : повісті, есе / П. Ю. Бейлін ; передм. Л. Новиченко. – Київ : Дніпро, 1982. – 564 с.
2. Живе Слово – це Мова Життя [Електронний ресурс] // Медичний центр Живе слово Філатовича : [вебсайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://filatovich.org/> (дата звернення: 13.06.2019), вільний. – Назва з екрана.
3. Золотухін Г. О. Фахова мова медика: ділова українська мова для студентів-медиків : підручник / Г. О. Золотухін, Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник. – Київ : Здоров'я, 2001. – 390 с.
4. Лепеха Т. В. Українознавство : навч. посіб. / Т. В. Лепеха. – Київ : Просвіта, 2005. – 373 с.
5. Марш Г. Генрі Марш: «Комунікація з пацієнтом є значно важливішим моментом, аніж діагностика хвороби» [Електронний ресурс] : [інтерв'ю з відомим британ. нейрохірургом Г. Марш] / Г. Марш // Видавництво старого лева : [вебсайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://bit.ly/31P8eJN> (дата звернення: 04.06.2019), вільний. – Назва з екрана.
6. Народ скаже – як зав'яже : укр. нар. прислів'я, приказки, загадки / ред.: В. Я. Андрущенко [та ін.]. – Київ : Веселка, 1971. – 229 с.
7. Нестор літописець [Електронний ресурс] // Вікіцитати : [вебсайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://bit.ly/2FoYpZr> (дата звернення: 13.06.2019), вільний. – Назва з екрана.
8. Олесь О. Твори : в 2 т. Т. 1. Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира / О. Олесь. – Київ : Дніпро, 1990. – 959 с.
9. Пташка К. Слова-коди: що нас зцілює, що вбиває [Електронний ресурс] / К. Пташка // Український інтерес : [вебсайт]. – Електрон. газета. – Режим доступу: <https://bit.ly/2VyrDVv> (дата звернення: 04.06.2019), вільний. – Назва з екрана. – Опис здійснен. на версії, датов.: 01.12.2017.
10. Сухомлинський Василь Олександрович [Електронний ресурс] // Вікіцитати : [вебсайт]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://bit.ly/2x6VLcX> (дата звернення: 11.06.2019), вільний. – Назва з екрана.
11. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки : збірка / уклад. Н. В. Курганова. – Харків : Торсінг плюс, 2009. – 320 с.